

ОЛЕКСАНДР ДЮМА ТА ЙОГО РОМАН “ТРИ МУШКЕТЕРИ”

Олександр Дюма-батько (так його називають на відміну від сина, теж письменника Олександра Дюма) народився 1802 р. в містечку Віллер-Котре, недалеко від Парижа. Батько його, генерал, за свої республіканські переконання при Наполеоні потрапив у немилість і змушений був піти у відставку. 1803 р. він помер, лишивши родину без засобів до існування.

Кілька років майбутній письменник навчався в місцевій школі, а потім поступив на службу — писарем до нотаріуса. 1822 р. Дюма приїхав у Париж. Друзі батька допомогли йому влаштуватися на скромну посаду в канцелярію герцога Орлеанського. Він сумлінно працює, на дозвіллі читає твори Вільяма Шекспіра, Мольєра, Йоганна Гете, Фрідріха Шиллера, Вальтера Скотта.

Літературний шлях Дюма розпочав у 1825 р. невеличкою збіркою оповідань “Сучасні новели”, пересічною за змістом і стилем. У 30-х роках письменник приєднується до романтичного напрямку в літературі і стає активним учасником салону Віктора Гюго — “штабквартири романтизму”, де збиралися палкі його прихильники: Альфред де Віньї, Шарль Огюстен Сент-Бев, Еміль Дешан, Альфред де Мюссе та ін.

Новий напрям швидко завоював міцні позиції у французькій літературі. Романи мадам де Сталь, поезії Віктора Гюго, драматичні твори молодого Проспера Меріме стали видатним літературним явищем і мали величезну популярність. Однак хороших п'єс, які відповідали б сценічним вимогам того часу, досі не було. Таку драму — “Генріх III та його двір” — написав молодий Олександр Дюма. 1829 р. її поставили на сцені театру “Одеон”.

Того ж року Дюма пише одну з найкращих своїх драм — “Дуель за часів Рішельє”, яку згодом називає “Маріон Делорм”. П'єсу взяли поставити у театрі Французької Комедії, але незабаром цензура заборонила її, мотивуючи свою заборону тим, що у ній нібито паплюжиться образ короля Людовіка XIII, — а, отже, й династія Бурбонів. У своїх драмах Дюма розробляє національно-історичну тематику, порушує проблеми, які знайдуть втілення згодом, коли він створить величезний цикл історико-пригодницьких романів.

З початком Липневої революції Дюма стає на бік опозиції, що протестувала проти режиму Луї-Філіппа. 1832 р. він бере участь у походах генерала Ламарка, які спричинилися до республіканського повстання 5–6-го липня. Монархія жорстоко розправилася з повстанцями, тому письменникові довелося на певний час виїхати з Парижа у Швейцарію.

1836 р. у Франції виходять загальнодоступні газети — “Преса” та “Вік”, які набувають значної популярності. В них публікуються невеличкими уривками — “фейлетонами” — пригодницькі романи Оноре де Бальзака, Ежена Сю, Фелікса Сульє, Ежена Скриба. Дюма теж друкує там свої романи та критичні статті.

У 30-х роках Дюма задумав створити серію романів, у яких хотів змалювати величезний період французької історії — від часів панування Карла VII (1422–1461) до середини XIX ст. У першому романі серії — “Ізабеллі Баварській” — письменник відобразив факти й події далекого минулого, історичним тлом якого було прагнення Англії захопити французькі землі та встановити на них свою владу. Антианглійська спрямованість цього твору незаперечна. У наступному романі — “Асканію” (1840) — змальовано двір французького короля Франциска I. Головний герой твору — славнозвісний італійський скульптор доби Відродження Бенвенуто Челліні.

У 40-х роках Дюма видає свої найвідоміші історико-пригодницькі романи: трилогію про мушкетерів (“Три мушкетери”, 1844; “Двадцять років потому”, 1845; “Віконт де Бражелон, або Десять років потому”, 1848–1850), “Граф Монте-Крісто” (1844–1845), “Королева Марго” (1846), “Шевальє де Мезон-Руж” (1846), “Графиня де Монсоро” (1846), “Дві Діани” (1846), “Сорок п’ять” (1848). У 50-х роках письменник відходить від романтичних позицій і створює низку пересічних історичних романів (“Ісаак Лакедем”, “Анж Піту”, “Графиня де Шаркі”, “Паризькі могікани” тощо). Трохи раніше, у 1847 р., Дюма заснував “Історичний театр”, де були поставлені інсценізації романів “Королева Марго”, “Три мушкетери”, “Граф Монте-Крісто”. Театр проіснував два роки і був закритий у зв’язку з революційними подіями.

Під час революції 1848 р. він прагнув у політичній кар’єри, мріяв про обрання до Національних зборів. Щоправда, на виборах він зазнав цілковитої поразки. Під час війни між Пруссією і Австрією письменник їде на фронт кореспондентом і регулярно надсилає до паризьких газет огляди воєнних дій.

Багато своїх творів Дюма створив у співавторстві з маловідомими або й зовсім невідомими літераторами. Серед них Огюст Маке: трилогія про мушкетерів, “Жіноча війна”, “Граф Монте-Крісто”,

“Шевальє де Мезон-Руж”, “Кольє королеви”, “Чорний тюльпан”; Поль Меріс: “Асканіо”, “Аморі”, “Дві Діани”; Поль Бокаж: “Тисяча і один привид”, “Паризькі могікани”, “Сальватор”; Поль Лакруа: “Жінка з оксамиткою на шиї” та ін. Саме праця із співавторами дала можливість письменнику створити таку кількість творів. Обов’язками співавторів були вибір сюжету твору, інколи розробка того чи іншого образу або ситуації, частіше — підбір необхідних історичних документів і розставлення пунктуаційних знаків, які Дюма майже ніколи не ставив, щоби пришвидшити написання твору. Але головну роботу — перетворення попередніх несміливих начерків у справжній літературний твір — завжди виконував Дюма. Все, що виходило з-під його пера, мало особливий дух, особливу атмосферу, яку Достоєвський називав “дюмівським інтересом”.

Користуючись класифікацією, що ділить романи Дюма на авантюрно-романтичні, авантюрно-історичні і власне історичні, потрібно зауважити, що більшість своїх власне історичних творів він створив без допомоги співавторів. Це “Ізабелла Баварська” “Капітан Рішар”, “Соратники Ієгу”, історичні хроніки — “Наполеон”, “Генріх IV” та ін., що вказує на особливе ставлення до них самого автора.

Помер письменник у містечку Пуї 6 грудня 1870 р.

Д’Артаньян, головний герой роману “Три мушкетери”, — особа історична. Основне джерело цього твору — книжка Куртиля де Сандра “Мемуари пана Д’Артаньяна, капітан-лейтенанта першої роти королівських мушкетерів, у яких ідеться про чимало приватних і таємних речей, що сталися за Людовіка Великого” (видана в Голландії 1701 р.).

Дюма вважав, що імена мушкетерів — Атос, Портос та Арамис — вигадані, що Сандр приховав за ними добре відомих осіб. Проте ці три герої існували насправді. Атос народився у провінції Беарн. Про його життя збереглося небагато відомостей. Він був чудовим фехтувальником. Помер 1643 р. — певно, його вбили на дуелі, оскільки тіло було знайдене біля ринку Пре-о-Клер — улюбленого місця дуелянтів. Портоса звали Ісааком де Порто; він походив зі знатного роду, відомого й у ХІХ ст.; служив у загоні королівських мушкетерів. Арамис — справжнє його ім’я Араміс — якийсь час жив у долині Баритон; він теж був мушкетером.

Книжка Сандра вийшла друком десь через тридцять років після смерті Д’Артаньяна; автор писав вигадані мемуари свого героя на підставі документів про життя і службову діяльність Д’Артаньяна та трьох його друзів-мушкетерів, додаючи до фактів чимало літературного вимислу.

ЧАСТИНА ПЕРША

I

ТРИ ПОДАРУНКИ ПАНА Д'АРТАНЬЯНА-БАТЬКА

У перший понеділок квітня місяця 1625 року все містечко Менг, де народився автор “Роману про Троянду”¹, охопило таке хвилювання, наче туди прийшли гугеноти², щоб влаштувати другу Ла-Рошель³. Дехто з городян, угледівши жінок, які бігли по Головній вулиці, і почувши зойки дітей біля порогів будинків, квапливо надівали обладунки й, захопивши для хоробрості мушкет або сокиру, поспішали до корчми “Вільного Мірошника”, навпроти якої збирався щораз більший натовп гомінливих і цікавих людей.

За тих часів, коли майже не минало дня, щоб якесь місто не відзначило в своєму літописі схожу подію, такий переполох був справою звичною. То вельможі воювали між собою; то король ворогував з кардиналом; то іспанці йшли війною на короля. Крім цих

¹ “Роман про Троянду” — уславлена поема XIII століття; першу її частину написав Гійом де Лорісс (рік народження невідомий — 1240); другу, близько 1277 року, — Жан Шопінель (в деяких джерелах — Клопінель) де Менг (1240–1305).

² Гугеноти — прибічники кальвіністської (протестантської) релігії у Франції XVI–XVII століть; у другій половині XVI — на початку XVII століття до гугенотів належали переважно представники буржуазії та дрібного дворянства півдня країни, які прагнули захопити церковні землі, а також частина феодальної знаті, невдоволеної політикою централізації, що її проводила королівська влада.

³ Ла-Рошель — місто на заході Франції, розташоване на березі Атлантичного океану; оплот гугенотів, узятий після запеклої облоги королівськими військами в 1628 році.

воєн — прихованих чи явних, таємних чи відкритих, — були ще наскоки жebraків і злодіїв, гугенотів і грабіжників, вовкулаків і слуг, які ворогували з усім світом. Городяни безперестанку озброювалися проти злодіїв, проти волоцюг і проти слуг, нерідко — проти вельмож і гугенотів, іноді — проти короля, і тільки проти кардинала та іспанців — ніколи. Отож згаданого першого понеділка квітня місяця 1625 року жителі Менга, почувши шум і не побачивши ні червоно-жовтих значків¹, ні ліврей слуг герцога Рішельє, кинулись, за давньою звичкою, до корчми “Вільного Мірошника”.

Прибігши туди, кожен міг довідатись про причину переполоху.

Юнак... А втім, намалюємо кількома штрихами його портрет. Уявіть собі Дон Кіхота² вісімнадцяти років, Дон Кіхота без панцира, кольчуги й наколінників, Дон Кіхота в шерстяному камзолі, синій колір якого набрав непевного — середнього між кольором винного осаду й небесної блакиті — відтінку. Обличчя — видовжене й засмагле; гострі вилиці — ознака хитрості; надмірно розвинені м’язи на щелепах — прикмета, за якою відразу й безпомилково можна впізнати гасконця³, навіть коли він без берета, — а наш юнак мав на голові берет, ще й з поганеньким пером. Очі в молодика були розумні й відверті; ніс із горбинкою, тонкий і гарно окреслений. На зріст він був надто високий для юнака і надто малий для дорослого чоловіка, тож недосвідчена людина могла б сказати, що це фермерський син подався в мандри, якби на ньому не було почепленої на шкіряній перев’язі через плече довгої шпаги, що хльоскала його по ногах, коли він ходив, і стукала по кошлатій шерсті коня, коли він сидів верхи.

Бо наш подорожній їхав на коні, і цей кінч був такий незвичайний, що мимоволі привертав до себе увагу. То була беарнська⁴ верхова конячина віком років дванадцяти, а то й чотирнадцяти, жовтої масті, з облізлим хвостом і рубцями на бабках. Вона, дарма що чвалала, понуривши морду нижче колін, так що вершникові марно було натягувати вудила, — ще вільно долала вісім льє⁵ за день. На нещастя,

¹ Кольори іспанського прапора.

² Дон Кіхот — герой роману “Видатний ідальго Дон Кіхот Ламанчський” великого іспанського письменника-гуманіста Мігеля Сервантеса (1547–1616).

³ Гасконь — історична провінція на південному заході Франції; гасконські дворяни здебільшого служили в гвардії короля.

⁴ Беарн — історична область на південному заході Франції, біля півніжжя Піренейських гір.

⁵ Льє — старовинна французька одиниця відстані, яка в різні часи становила близько 4,5 та 5,5 кілометра.

ці добрі якості шкапини були так приховані за її химерною мастю та дивною ходюю, що на ті часи, коли всяк добре знався на конях, поява її в Менгу, куди вона ступила чверть години тому через Божансійські ворота, викликала справжню сенсацію, яка кинула тінь і на вершника.

І ця сенсація була тим прикріша для юного Д'Артаньяна (так звали молодого Дон Кіхота на його новоявленому Россинанті¹), що й сам юнак, хоч як вправно тримався в сідлі, не гірше за інших розумів, наскільки він смішний на своєму коні. Недарма наш герой так тяжко зітхнув, приймаючи від пана Д'Артаньяна-батька його подарунок. Молодий Д'Артаньян добре знав, що красна ціна його конячині — двадцять ліврів²; але слова, якими батько супроводив цей подарунок, ціни не мали.

— Сину мій! — сказав гасконський дворянин тією чистою беарнською говіркою, якої Генріх IV³ так ніколи й не міг позбутися. — Сину мій, цей кінь народився в господі вашого батька майже тринадцять років тому і весь час залишався в ній, так що ви повинні любити його. Ні в якому разі не продавайте його і дайте йому змогу спокійно й гідно померти від старості; якщо вам доведеться вирушити з ним у похід, доглядайте його, як доглядали б старого слугу. При дворі, — вів далі пан Д'Артаньян-батько, — якщо ви матимете честь бути там, — до речі, честь, на яку вам дає право давність вашого роду, — бережіть, пам'ятаючи не тільки про себе, а й про своїх близьких, гідність нашого дворянського імені, яке ось уже понад п'ятсот років ніхто з ваших предків нічим не заплямував. Кажучи “близькі”, я маю на увазі ваших рідних і друзів. Ніколи й нікому не коріться, крім пана кардинала й короля. Тільки мужністю — чуєте, тільки мужністю! — дворянин здатен у наші дні прокласти собі дорогу! Кожен, хто здригнеться бодай на мить, ризикує

¹Р о с с и н а н т — кінь Дон Кіхота.

²Л і в р — старовинна французька срібна, а згодом — золота монета.

³Г е н р і х IV (1553–1610) — з 1572 року — король Наварри (історична область у Піренейських горах), а з 1589 по 1610 рік — король Франції, засновник династії Бурбонів. Народився в Беарні. До вступу на престол — вождь гугенотів; у 1593 році з політичних міркувань прийняв католицизм. 1598 року видав Нантський едикт, за яким католицизм визнавався державною релігією, а гугеноти, в свою чергу, отримали право вільного віросповідання й певну політичну незалежність. Як гарантування своїх привілеїв, за цим едиктом гугеноти одержали близько двохсот замків та фортець, якими вони володіли під час релігійних воєн, і, зокрема, місто Ла-Рошель. 1610 року Генріха IV вбив фанатичний прибічник католицизму Равальяк (1578–1610).

втратити щасливу нагоду, яку, можливо, саме в цю хвилину пропонує йому доля. Ви молодий і повинні бути хоробрим з двох причин: по-перше, тому, що ви — гасконець, і по-друге, тому, що ви — мій син. Не бійтесь несподіванок і шукайте пригод. Я навчив вас фехтувати; ноги у вас, наче з заліза, а руки — зі сталі; кидайтесь у бій з будь-якого приводу; не бійтеся бою, особливо тому, що дуелі заборонені, — отже, треба бути вдвічі хоробрішим, аби наважитися схрестити шпаги. Я, сину мій, можу дати вам лише п'ятнадцять екю¹, свого коня й ті поради, що їх ви оце вислухали. Ваша матінка додасть рецепт чудодійного бальзаму, що його вона дістала від однієї циганки, — він гоїть усі рани, окрім сердечних. Скористайтеся з усього цього й живіть щасливо та довго... Наостанок пораджу вам іще одне. Наслідуйте не мене — ні, бо я ніколи не бував при дворі, а тільки добровольцем брав участь у релігійних війнах², — а пана де Тревіля, який був колись моїм сусідом і мав честь змалечку гратися з нашим королем Людовіком XIII, нехай боронить його Бог! Кілька разів ці забавки кінчалися бійками, і його величність не завжди виходив з них переможцем. Стусани, що перепадали королю, пробудили в ньому захоплення й приязнь до пана де Тревіля. Згодом, під час першої подорожі до Парижа, пан де Тревіль бився на дуелях п'ять разів; після смерті старого короля й до повноліття молодого, не рахуючи воєн і походів, — сім разів; а з часів повноліття і по сьогодні — ще разів, може, з сотню!.. І от, попри всі едикти, накази й ухвали, він — капітан мушкетерів, тобто начальник цезарського легіону³. Цей легіон дуже високо цінує король; його побоюється навіть кардинал, котрий — а це відомо кожному — не боїться майже нічого. Крім того, пан де Тревіль одержує десять тисяч екю на рік; отже, він вельми високий вельможа... Він починав, як ви; тож підіть до нього з цим листом і, наслідуючи його приклад, чиніть, як він.

Пан Д'Артаньян-батько дав синові свою шпагу, ніжно поцілував його в обидві щоки і благословив.

¹Екю — старовинна французька монета, що була в обігу з XIII по XVII століття.

²Йдеться про війни, що тривали у Франції між католиками та гугенотами з 1562 по 1594 рік і були зумовлені соціально-економічним занепадом країни та кризою абсолютизму.

³Цезарський легіон — військове формування, що охороняло імператорів у Стародавньому Римі; в переносному значенні за середніх віків так називали частини королівської охорони.